

Andrzej Kopiczko

SANKTUARIUM W ŚWIĘTEJ LIPCE W ŚWIETLE PROTOKOŁU POWIZYTACYJNEGO Z 1798 ROKU

Słowa kluczowe: Diecezja warmińska, Święta Lipka, sanktuarium, kościoły, zabytki, jezuiti

Schlüsselwörter: Diözese Ermland, Heiligelinde, Wallfahrtsort, Kirchen, Denkmäler, Jesuiten

Keywords: Warmia diocese, Święta Lipka (formerly Heiligelinde), sanctuary, churches, monuments, Jesuits

INSTYTUT BADAŃ REGIONALNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Na temat sanktuarium w Świętej Lipce ukazało się już wiele publikacji. Są monografie wybitnych znawców dziejów Towarzystwa Jezusowego, jak książka Jerzego Paszendy *Święta Lipka*¹. O fundatorze sanktuarium, Stanisławie Sadorskim, gruntowne studium przygotował Alojzy Szorc². Już w 1866 roku źródłowe opracowanie, do którego odwołują się także współcześni badacze, przedstawił Augustyn Kolberg³. Oczywiście, można jeszcze wspomnieć wcześniejsze próby opisanie dziejów tego miejsca, jak na przykład Thomasa Clagiusa *Linda Mariana sive de B. Virginiae Lindensi libri V*⁴.

Czytając te wszystkie publikacje można jednak zauważyć, że pominięto w nich wiele cennych źródeł archiwalnych. Do nich zalicza się protokół wizytacyjny z 10 października 1798 roku, przepisany dla prepozyta sanktuarium w Świętej Lipce, kanonika honorowego Kapituły Warmińskiej, Franciszka Borowskiego⁵. Samą wizytację przeprowadził ks. Michał Fox, który od lutego 1792 roku piastował

¹ J. Paszenda, *Święta Lipka*, Olsztyn 1996 (wyd. 2, Kraków 2008).

² A. Szorc, *Stefan Sadorski (1581–1640). Fundator Świętej Lipki*, Olsztyn 1996.

³ A. Kolberg, *Geschichte der Heiligelinde*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands (dalej: ZGAE), 1866, t. 3, ss. 28–138, 435–520.

⁴ T. Clagius, *Linda Mariana sive de B. Virginiae Lindensi libri V*, Coloniae 1659.

⁵ Ks. Franciszek von Borowski ur. się w 1734 r. Po studiach w seminarium misjonarzy w Warszawie w 1754 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Był wikariuszem w katedrze fromborskiej, komendariuszem parafii w Jezioranach, proboszczem w Radostowie i od 1797 do 1816 r. prepozytem w Świętej Lipce. W 1799 r. uzyskał kanonię warmińską. Zm. w 1817 r. – A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2, Olsztyn 2000, s. 33.

godność kanonika Kapituły Kolegiackiej w Dobrym Mieście i urząd tamtejszego proboszcza oraz archiprezbitera (dziekana)⁶. Biskup warmiński Karl von Hohenzollern delegował go do wizytowania kościołów archiprezbiteratów reszelskiego i jeziorańskiego. W związku z tym 10 października 1798 roku, jadąc przez Robawy, przybył do Świętej Lipki – jak sam odnotował – około godz. 10.00⁷.

Historia Świętej Lipki i sanktuarium

W drugiej części zachowanego poszytu znajduje się wiele informacji o historii miejsca i obiektów sakralnych. Jest też wyjaśnienie, że wszystkie oryginalne dokumenty zaginęły i dlatego o zburzeniu pierwszej kaplicy możemy dowiedzieć się tylko z tradycji i przekazów ustnych. Wizytator wspomina publikację kanonika warmińskiego Mikołaja Schultza⁸ z 1752 roku *Gnaden Brune* (wznowiona w 1773 roku w Braniewie). Drugą, wymienioną pozycją, jest opracowanie ks. Michała Ciariciusa *Historia Lindae Marianae*, którą wydano w 1626 roku w Braniewie⁹.

Zawarty w protokole opis historii figurki z drewna lipowego, wyrzeźbionej przez skazańca na śmierć, jest zgodny z publikowanymi już relacjami w różnych opracowaniach¹⁰. Przywołana została też postać niewidomego szlachcica, który jadąc wozem ujrzał niezwykle światło, a następnie na lipie ową figurkę. Wspomniano również o procesji duchowieństwa i wiernych z Kętrzyna, w której przeniesiono ją do tamtejszego kościoła parafialnego. Gdy w sposób niewiadomy powróciła na swoje pierwotne miejsce, uznano to za cud i tam zbudowano kaplicę¹¹. Potem opisano okoliczności zburzenia kaplicy i wrzucenia figurki do Jeziora Wirowego oraz wzniesienia szubienicy, na której mieli być straceni przybywający pielgrzymi.

Kolejny podjęty temat dotyczy odzyskania świętego miejsca. I tu mamy pewne szczegóły, dotychczas słabo opisywane. Dowiadujemy się, że biskup Szymon Rudnicki już w pierwszym roku urzędowania na Warmii wysłał dwóch księży: kanonika fromborskiego Henryka Hindenberga¹² i kanonika dobromiejskiego Jakuba Schrötera¹³ do elektora brandenburskiego w Królewcu, by poruszyli sprawę możli-

⁶ Ks. Michał Fox ur. się 27 IX 1758 r. w okolicach Braniewa. Po przyjęciu święceń kapłańskich został w 1788 r. kapelanem i bibliotekarzem bpa Ignacego Krasickiego. Zm. w 1809 r. w Dobrym Mieście. – A. Kopiczko, op. cit., s. 76.

⁷ AAWO, AB, B 49, k. 1v.

⁸ Tamże, k. 23; A. Kopiczko, op. cit., ss. 323–324.

⁹ AAWO, AB, B 49, k. 23; A. Kopiczko, op. cit., s. 45.

¹⁰ J. Paszenda, op. cit., ss. 10–12.

¹¹ AAWO, AB, B 49, k. 23–23v.

¹² Tamże, k. 24; A. Kopiczko, op. cit., ss. 120–121.

¹³ AAWO, AB, B 49, k. 24; A. Kopiczko, op. cit., ss. 290–291.

wości odzyskania Świętej Lipki z rąk protestantów¹⁴. Jest też opis działań sekretarza królewskiego i fundatora Świętej Lipki Stefana Sadorskiego i to stosunkowo precyzyjnie odtworzony, ale na podstawie innych źródeł niż cytowane przez Alojzego Szorca w monografii tego szlachcica¹⁵.

Po przywróceniu względnej wolności wyznania w 1617 roku przez księcia pruskiego Joachima Fryderyka jesienią 1618 roku przystąpiono do poszukiwania fundamentów dawnej kaplicy i porządkowania terenu. Początkowo pracowało 30 robotników, ale przez dłuższy czas nie mogli odnaleźć właściwego miejsca. Dopiero „z pomocą Matki Boskiej” w dzień jej Ofiarowania (21 XI) odkryto posadzkę kaplicy. Wówczas też przystąpiono do jej odbudowy. Konsekracji dokonał 19 listopada 1619 roku biskup Szymon Rudnicki. W głównym ołtarzu umieszczono w 1640 roku obraz Matki Bożej, wzorowany na znajdującym się w Rzymie w kościele Matki Bożej Większej, a namalowany przez malarza flamandzkiego Bartłomieja Pensa. Opiekę nad kaplicę zlecono ojcom jezuitom¹⁶.

Budowa kościoła

W protokole odnotowano, że już w 1681 roku jezuita Marcin Wobbe¹⁷ zaczął przygotowywać się do położenia fundamentów pod nową świątynię. Najpierw zniwelowano teren przy dotychczasowej kaplicy. Potem wzmocniono plac pod budowę specjalnymi palami olchowymi. Te czynności wykonywano do 1687 roku, a koszty wyniosły 9000 florenów¹⁸.

Kamień węgielny pod budowę świątyni został położony w 1687 roku przez biskupa Michała Radziejowskiego. Tę datę możemy uściślić, ponieważ z innych źródeł dowiadujemy się, że miało to miejsce dokładnie 1 listopada¹⁹. Kolejnym budowniczym od listopada 1687 roku był jezuita Bartłomiej Möller²⁰. Budowę świątyni ukończono w sześć lat później, a konsekrował ją 15 sierpnia 1693 roku biskup Jan Stanisław Zbąski ku czci Najświętszej Maryi Panny²¹. Jerzy Paszenda dodaje, że

¹⁴ AAWO, AB, B 49, k. 24; A. Szorc, op. cit., s. 38, przyp. 109; A. Kolberg, op. cit., ss. 67–68.

¹⁵ AAWO, AB, B 49, k. 24/24v; A. Szorc, op. cit., ss. 73–74; J. Paszenda, op. cit., s. 19.

¹⁶ AAWO, AB, B 49, k. 24v; J. Paszenda, op. cit., s. 19.

¹⁷ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 752. W życiorysie podaje się, że superiorem w Świętej Lipce był dopiero od 1685 do 1688 r. Wcześniej, od 1681 r., pełnił urząd rektora w Braniewie. Może już wówczas zaangażował się w prace budowlane. Zm. 16 VI 1688 r.

¹⁸ AAWO, AB, B 49, k. 25v; J. Paszenda, op. cit., s. 32.

¹⁹ AAWO, AB, B 49, k. 25v; J. Paszenda, op. cit., s. 32 i tam przypis nr 9; A. Kolberg, op. cit., s. 110; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, s. 679.

²⁰ AAWO, AB, B 49, k. 25v; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, s. 436. Ur. w 1641 r. w Braniewie, od 1687 r. superior w Świętej Lipce. Tam zm. w 1702 r.

²¹ AAWO, AB, B 49, k. 25v; J. Paszenda, op. cit., ss. 33–34; A. Kolberg, op. cit., s. 113.

uroczystości trwały od godz. 6.00 do 15.00 i brało w nich udział pięciu kanoników oraz trzech archiprezbiterów. W tym czasie przełożonym miejscowego domu jezuitów był nadal o. Bartłomiej Möller²².

O samym kościele napisano w protokole, że został zbudowany z cegły „z trzema wejściami”. Po stronach południowej i północnej (niedaleko zakrystii) też były drzwi, zabezpieczone blachą. We frontonie po stronie zachodniej, po obu stronach świątyni, wzniesiono z cegły dwie wieże. Niezwykle cenne są cztery kolumny przed frontonem z małymi występami i kapitelami. Na fasadzie kościoła znajdują się kamienne figury: św. Piotra, św. Pawła, św. Ignacego Loyoli, św. Alojzego i św. Stanisława Kostki (częściowo pozłacane), a w środku frontonu jest odtworzona lipa z wizerunkiem Matki Boskiej. Statua została pozłocana, a lipa pomalowana na zielono; wokół promienie pozłacane i dwie korony miedziane, pozłacane na głowach Maryi oraz Dzieciątka Jezus. Obok figury dwie wiszące lampy, które zapalano w sobotnie noce i wigilie świąt Matki Bożej. Na szczycie frontonu wykuto w miedzi imiona Jezus i Maryja, a wszystko wieńczy żelazny krzyż. Na szczytach wież umieszczono zegary: na jednej tarczy z kwadransami, a drugiej z godzinami (cyfry miedziane, pozłacane)²³.

Na świątyni są trzy dachy: pierwszy na środku obiektu, pokryty dachówką, drugi na części północnej – okrągły i wykonany z miedzi, a trzeci na południowej – w części miedziany, a w części z dachówki. Na dachu środkowym znajduje się wieżyczka, pokryta blachą żelazną, a druga wieżyczka na froncie zachodnim – blachą miedzianą.

W kościele znajdują się trzy rzędy okien. Pierwszy, w części dolnej, składa się z pięciu okien, zabezpieczonych żelaznymi kratami. Drugi to sześć okien w nawach bocznych, a trzeci – też sześć okien w nawie środkowej, u góry nad nawami bocznymi, przez które wpływa najwięcej światła. We frontonie zachodnim, razem z trzema drzwiami, jest 10 okien, po stronie dwóch wież – 6, a we frontonie wschodnim – 3 okna²⁴.

Świątynia była pomalowana na zewnątrz i wewnątrz na kolor biały, a fronton zachodni – popielaty. Wnętrze składa się z nawy głównej i dwóch bocznych, odgradzonych filarami²⁵. Nawa główna jest wyższa od bocznych, nad którymi są jeszcze chóry. Zakrystia została usytuowana po stronie wschodniej. Ma dwa okna

²² Bartłomiej Möller ur. się 23 VIII 1641 r. w Braniewie. Do zakonu jezuitów wstąpił w 1677 r. w Wilnie. Był misjonarzem dworskim, prefektem szkół i bursy w Reszlu, a od 1688 r. superiorem w Świętej Lipce. Tam zm. 28 VII 1702 r. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, s. 436.

²³ AAWO, AB, B 49, k. 26; J. Paszenda, op. cit., s. 62; A. Kolberg, op. cit., ss. 122, 123; J. Poklewski, *Święta Lipka. Polska fundacja barokowa na terenie Prus Książęcych*, Warszawa–Poznań 1974, s. 107; A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*, H. 2: Natangen, Königsberg 1898, s. 121.

²⁴ AAWO, AB, B 49, k. 26

²⁵ Ibidem, k. 26–26v.

zakratowane i drzwi zabezpieczone blachą. Jest w niej piec. Nad zakrystią po stronie południowej komórka (skarbiec), którą nazywają archiwum, a przez nią prowadzą schody na chór boczny²⁶.

Posadzka w kościele została wykonana z kostki kamiennej przez Macieja Jachowitza. Pod nią, na całej długości, była krypta (wzmocniona filarami) na pochówki zmarłych zakonników i dobrodziejów²⁷.

Wyposażenie kościoła

Pierwszym przedsięwzięciem wizytatora było zbadanie czystości i zamknięcia tabernakulum, następnie portatylu w ołtarzu, relikwii świętych i obrazu Ukrzyżowanego. Chodzi o dzieło malarza włoskiego Martina Altomontego, który przyjechał do Polski i pracował przede wszystkim dla króla Jana III Sobieskiego. Dla Świętej Lipki namalował kilka obrazów, w tym wyżej wspomniany. Wizytator zbadał także naczynia z wodą święconą i z Olejami Świętymi oraz zamknięcia szafy, w której były przechowywane.

Potem została odprawiona Msza św., a po niej sprawdzano kolejne naczynia liturgiczne, w tym potrzebne do sprawowania Eucharystii. W tych czynnościach towarzyszyli wizytatorowi prepozyt kościoła w Świętej Lipce ks. Franciszek Borowski oraz ks. Jakub Krämer, który pełnił posługę wiceprepozyta²⁸. Ważne było także sprawdzenie stanu precjozów, przechowywanych przede wszystkim w zakrystii, ale też w kościele.

Po tych pierwszych czynnościach wizytator udał się do mieszkań prepozyta i wiceprepozyta, gdzie uzyskał odpowiedzi na pytania zawarte w protokole wizytacji generalnej. Na początku stwierdzono, że kościół w Świętej Lipce, chociaż należał do archiprezbiteratu reszelskiego, znajdował się już na terenie Księstwa Pruskiego. W okresie zarządzania nim przez jezuitów nie było samodzielnej parafii, a tylko dom misyjny. Po kasacji zakonu – zgodnie z intencją fundatora Stefana Sadorskiego – podlegał Warmińskiej Kapitulie Katedralnej.

O samym obiekcie sakralnym napisano, że został zbudowany z „dobrego muru”, ale już wymagał „pewnych napraw”. Miał dobrą posadzkę. Były dwie dzwonnice z trzema dzwonami²⁹. Wewnątrz stało 9 ołtarzy: główny, św. Franciszka Ksawerego, Świętego Krzyża, św. Ignacego, św. Anny, św. Michała, św. Stanisława

²⁶ Ibidem, k. 26v.

²⁷ Ibidem; A. Kolberg, op. cit., s. 116.

²⁸ A. Kopiczko, op. cit., s. 166.

²⁹ AAWO, AB, B 49, k. 2v.

Kostki, św. Józefa i Matki Boskiej Bolesnej³⁰. Każdy z nich miał portatyl z relikwiami, krzyż, lichtarze ze świecami i był przykryty 3 obrusami. Na ołtarzu głównym stało aż 10 lichtarzy, a – Matki Boskiej Bolesnej i św. Józefa po cztery. Można zatem przypuszczać, że pozostałe ołtarze były wyposażone w 2 lichtarze³¹. Ponadto dopowiedziano, że portatyl z relikwiami świętych Eutychego, Jukunda i 10 Męczenników w ołtarzu św. Anny poświęcił 8 sierpnia 1761 roku biskup pomocniczy białoruski Tomasz Zienkowicz³². Natomiast portatyl w ołtarzu św. Ignacego zawierał relikwie świętych Felicysyma oraz Fortunaty (podobnie jak ołtarz św. Franciszka Ksawerego) i został poświęcony przez biskupa pomocniczego żmudzkiego Jana Hieronima Kryspina von Kirschensteina³³. Przy kilku ołtarzach zostały odnotowane fundacje. Przy ołtarzu głównym beneficjum założył Poschmann, na mocy którego beneficjent miał w każdą sobotę odprawić Mszę św. recytowaną za dusze fundatora i krewnych. Ponadto przy tym ołtarzu sprawowano Mszę św. z oficjum za zmarłych z laudesami w rocznicę śmierci Poleskich: Piotra i jego krewnych³⁴. Natomiast z ołtarzem Matki Boskiej Bolesnej była związana fundacja Gąsiorowskich, w ramach której należało w każdy piątek odprawić Mszę św. recytowaną za zmarłych z tej rodziny – Andrzeja i Lukrecji oraz ich krewnych³⁵.

Ołtarze zostały bardzo szczegółowo opisane nieco dalej. Ołtarz główny składał się z trzech kondygnacji. W najwyższej części znajdował się obraz Wniebowzięcia Matki Boskiej, a pod nim Nawiedzenia NMP według „dzieła św. Łukasza”. Na mniejsze zostało umieszczone tabernakulum „szczególnie pięknie ozdobione”, z wizerunkiem Chrystusa i Uczniów w Emaus, a nad nim przedstawiona Ostatnia Wieczerza³⁶. Naprzeciwko ołtarza rzeźba przedstawia lipę z figurą NMP i to w tym miejscu, gdzie według tradycji stało drzewo³⁷.

Ołtarz boczny po stronie północnej (lewa nawa, przed zakrystią), określony jako drugi, został wyposażony w obraz św. Ignacego Loyoli. Nad nim wstawiono

³⁰ Ibidem, k. 3–3v.

³¹ Ibidem, k. 4.

³² Bp Tomasz Ignacy Zienkowicz, ur. 5 I 1717 r. w Rohotnej k. Słonimia. Już jako kapłan studiował w Rzymie, w 1741 r. został kanonikiem wileńskim, w 1755 otrzymał prekonizację na biskupa tytularnego Areopolis i objął sufraganię białoruską, w 1763 r. przeszedł na sufraganię wileńską. Zm. 9 XII 1790 r. w Wilnie. – S. Brzozecki, *Zienkowicz Tomasz Ignacy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin 2014, kol. 1401–1402.

³³ Jan Hieronim Kryspin-Kirszenstein, w l. 1695–1708 biskup żmudzki. – S. Brzozecki, *Żmudzka diecezja*, w: *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2014, t. 20, kol. 1595.

³⁴ AAWO, AB, B 49, k. 3v. Biogram Piotra Poleskiego zob. T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i ziemi malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, cz. 2: L–Ż, Olsztyn 1988, s. 86.

³⁵ AAWO, AB, B 49, k. 3v–4. Najprawdopodobniej chodzi o Andrzeja Gąsiorowskiego, który w 1712 r. odziedziczył połowę majątku w Kociborzu (niem. Kattmedien), a posiadał już Leginy i Łężany.

³⁶ AAWO, AB, B 49, k. 26v; A. Kopiczko, *Porta Domini. Kościoły jubileuszowe i sanktuaria Świętego Krzyża w archidiecezji warmińskiej*, Olsztyn 2002, s. 51; A. Boetticher, op. cit., s. 123. Ostatnią Wieczerzę wykonał Samuel Grew z Królewca. – A. Kolberg, op. cit., s. 117.

³⁷ AAWO, AB, B 49, k. 26v.

wizerunek św. Jana Franciszka Regis³⁸ z rzeźbami po obu stronach, a w najwyższej kondygnacji figura św. Andrzeja Apostoła. W mensie złożono też relikwie męczennika św. Symforiana³⁹.

Drugi ołtarz stał przy pierwszym filarze przed zakrystią, po stronie północnej. Była w nim figura Matki Boskiej Bolesnej, a wyżej obraz Wieczerzy Pańskiej i po obu stronach – figury. W tym ołtarzu był też drewniany krucyfiks przy tabernakulum, o którym zaświadczył 19 października 1634 roku Stefan Sadorski wobec biskupa Mikołaja Szyszkowskiego, że został mu podarowany przez niekatolika Melchiora Legsvana, dziedzica z Swędrówki. Związana jest z nim legenda, że protestanci kilkakrotnie wrzucali go do ognia, ale nie doznał żadnej szkody⁴⁰.

Trzeci ołtarz przy drugim filarze po tej samej stronie był poświęcony św. Józefowi z jego wizerunkiem. Jest też figura z kości słoniowej, przedstawiająca Chrystusa ze złożonymi rękoma⁴¹.

Czwarty ołtarz przy trzecim filarze po tej samej stronie upamiętnia św. Stanisława Kostkę, ale w drugiej jego kondygnacji znajduje się wizerunek św. Barbary. Są w nim także relikwie św. Andrzeja.

Po przeciwnej stronie (prawej, południowej) przed zakrystią stoi ołtarz to św. Franciszka Ksawerego z relikwiami i figurą św. Liberaty. W drugiej kondygnacji był wizerunek św. Antoniego Padewskiego⁴². Drugi ołtarz po tej stronie został poświęcony Chrystusowi Ukrzyżowanemu. W jego łuku widać Chrystusa schodzącego do otchłani i Jego Grób. Nieco wyżej umieszczono obraz zdjęcia Chrystusa z krzyża, a nad nim anioła trzymającego chustę.

Kolejny ołtarz (przy drugim filarze), poświęcony św. Annie, został wyposażony w jej obraz oraz wizerunek Jezusa z matką synów Zebedeusza. Nad nimi obraz św. Jakuba⁴³. Natomiast ostatni ołtarz (dziewiąty) stoi przy trzecim filarze i nosi tytuł św. Michała Archanioła, co potwierdza jego wizerunek w dolnej kondygnacji. Natomiast w górnej znajduje się Anioł Stróż⁴⁴.

Już te opisy wskazują na dość dużą szczegółowość protokołu. Zawarte w nim informacje można jeszcze konfrontować z ustaleniami znawców wystroju świątyni świętolipskiej, zwłaszcza Jerzego Paszendy, ale uzupełnienia dotyczyłyby już raczej

³⁸ Jan Franciszek Regis ur. się 31 I 1597 r. we Francji w Fontcouverte. Po wstąpieniu do zakonu jezuitów został wyświęcony na kapłana w 1630 r. Opiekował się chorymi w czasie epidemii dżumy. Zm. 31 XII 1640 r. w La-louvesc. Beatyfikowany w 1719 r., a kanonizowany w 1737 r. – https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Franciszek_Regis [dostęp 04.03.2018]. Por. J. Paszenda, op. cit., s. 52.

³⁹ AAWO, AB, B 49, k. 26; A. Kolberg, op. cit., s. 115.

⁴⁰ AAWO, AB, B 49, k. 26v–27. Wspomina o nim J. Paszenda (op. cit., s. 28).

⁴¹ AAWO, AB, B 49, k. 27.

⁴² Tamże; J. Paszenda, op. cit., s. 56; A. Boetticher, op. cit., s. 123.

⁴³ AAWO, AB, B 49, k. 27.

⁴⁴ Tamże; J. Paszenda, op. cit., s. 51. Plan rozmieszczenia ołtarzy u G. Reifferscheida, *Heiligelinde. Schönste Barockkirche Ostpreussens*, Münster 1982, s. 62.

wykonawców tych ołtarzy oraz znajdujących się w nich obrazów i figur. Zresztą, spisujący protokół odnotował jeszcze, że wszystkie boczne ołtarze są wspaniałe, z wieloma ozdobami z drewna. Podobnie z drewna zostały wykonane, pięknie rzeźbione, antepedia⁴⁵.

W protokole nie pominięto też opisów ambony i organów. W przypadku ambony podano, że została ona usytuowana przy filarze po stronie południowej (prawej). Umieszczono na niej 14 scen ze Starego i Nowego Testamentu, a u góry rzeźbę Najświętszej Dziewicy⁴⁶.

Organy znajdowały się na chórze zachodnim. W świetle protokołu miały trzy manualy, 46 głosów i 8 rejestrów u góry i oddzielny pozytyw. Zostały zbudowane w taki sposób, że tworzą trzy wieżyczki. Na szczycie jednej Archanioł Gabriel z czcią pozdrawiający Najświętszą Dziewicę, na drugiej sama Najświętsza Maryja Panna, składająca głowę na pozdrowienie Anioła, a środkowej – Duch Święty w postaci gołębic. Figurki określono jako piękne i z pozłoceniami. Chór był podtrzymywany przez dwa filary, częściowo pozłacane⁴⁷. Już z innych źródeł dowiadujemy się, że zbudował je w latach 1719–1721 Jan Jozue Mosengel z Królewca, nadworny organmistrz króla pruskiego⁴⁸.

W kościele świętolińskim było aż dwanaście konfesjonałów oraz dwa dodatkowo w krużgankach⁴⁹. Jednak te informacje nie pokrywają się z odnotowanymi nieco dalej. Otóż potem napisano, że w kościele było dziesięć konfesjonałów, usytuowanych przy ścianach, rzeźbionych i częściowo także pozłacanych⁵⁰.

Przy pierwszych filarach od strony zakrystii ustawiono ławę dla kapłanów, natomiast druga (po stronie Epistoły), w której zasiadali dawni właściciele ziemi w Świętej Lipce, czyli rodzina von Gröben. Ta ława została ufundowana przez Ottona von Gröbena, o którą procesowali się jego krewni w 1746 roku, nie pozwalając ją zastąpić nową, ze względu na widniejący tam herb rodowy⁵¹. W nawie środkowych były dwa rzędy po 15 ławek, wykonanych z dębu i pięknie ozdobionych⁵². Nie było natomiast chrzcielnic⁵³.

Szczególnie interesujące są freski, przedstawiające sceny z życia i śmierci Chrystusa oraz Matki Bożej i łaski uproszone za jej wstawiennictwem. Jerzy

⁴⁵ AAWO, AB, B 49, k. 27.

⁴⁶ Tamże; A. Kopiczko, *Porta Domini*, s. 52; A. Boetticher, op. cit., s. 125.

⁴⁷ AAWO, AB, B 49, k. 4, 27v. Nieco inne dane o pierwszych organach podaje A. Kolberg, *Geschichte der Heiligelinde*, s. 116; A. Boetticher, op. cit., s. 126.

⁴⁸ J. Paszenda, op. cit., s. 55; F. Buchholz, *Der Bau der Heiligelinder Orgel*, ZGAE, 1942, t. 27, ss. 437–444; A. Kolberg, op. cit., s. 116.

⁴⁹ AAWO, AB, B 49, k. 4.

⁵⁰ Tamże, k. 27v; A. Boetticher, op. cit., s. 125.

⁵¹ J. Paszenda op. cit., s. 49; A. Kolberg, op. cit., s. 499.

⁵² AAWO, AB, B 49, k. 27v.

⁵³ Ibidem, k. 3.

Paszenda opisując je stwierdza, że nie wiadomo, kto jest ich autorem. Nie jest przy tym konsekwentny, ponieważ w przypisie odnotowuje, że „dopiero protokół wizytacji z 1783 roku wymienia Meyera jako autora”⁵⁴. Taki sam zapis znajduje się w analizowanym protokole. Tu też wyraźnie stwierdzono, że autorem fresków jest „sławny malarz Mayer z Lidzbarka”⁵⁵. Zatem można uznać to już za wiadomość pewną.

W zakrystii znajdowały się wszystkie potrzebne utensylia. Były też stoły i szafy do ich przechowywania oraz klęcznik i konfesjonał, a także umywalka i piec do ogrzewania zimą, by nie zamarzły wino i woda. Odnotowano nowe Mszały, rytuały, sakramentarze oraz ewangeliarze polskie i niemieckie. W archiwum przechowywano księgi metrykalne – chrztów i małżeństw od 1776 roku oraz zmarłych od 1755 roku. Poczyniono jednak uwagę, że z tego powodu, iż w Świętej Lipce nie było parafii, księgi nie były prowadzone zbyt dokładnie⁵⁶. W podziemiach kościoła znajdowały się krypty do chowania zmarłych. Był też cmentarz na zewnątrz świątyni. Wizytator zaznaczył, że powinien być zamknięty, by nie przychodziły zwierzęta. Odnotowano także tzw. cmentarz dla ubogich, otoczony z obydwu stron ogrodzeniem drewnianym. Usytuowany był przy drodze do Kętrzyna (w kierunku wschodnim)⁵⁷.

Nieco później podano obszerniejsze informacje na temat cmentarza przykościelnego. Zaznaczono, że jest czworokątny i otacza świątynię. W narożnikach są rzeźby. Pierwszą – Krucyfiks – ustawiono w narożniku północno-zachodnim, Matki Boskiej Niepokalanej z koroną z miedzi, pozłacaną i kamyczkami czesкими (pozorującymi brylanty) stoi w narożniku południowo-zachodnim, św. Józefa – w południowo-wschodnim i św. Anny – w północno-wschodnim. Plac otaczają krużganki z korytarzem, wyłożonym kamieniami lub ceglami. Na rogach tych korytarzy są kaplice. Dwie zostały pokryte miedzią, a dwie blachą żelazną. Znajdujące się nad krużgankami dachy zostały pokryte od północy, południa i wchodu dachówką, a od zachodu – miedzią⁵⁸. Ponadto frontową część krużganku ozdobiono posągami kamiennymi, przedstawiającymi przodków Chrystusa od Abrahama do św. Józefa. Jest ich 47, a wykonawcą był Krzysztof Perwanger, pochodzący z Tyrolu, a pracujący w Tolkmicku. Przy kaplicy południowej w kierunku południowym stoją: Abraham, Izaak, Jakub, Juda, w kierunku zachodnim: Tamar, Ezron, Fares, Aram, w kierunku północnym: Naasson i Aminadab.

Po stronie zachodniej (w kierunku lasu): Salmon, Rachab, Booz, Rut, Obed, Jesse, NMP i Dzieciątko Jezus, a nieco wyżej Duch Święty, Archanioł Gabriel,

⁵⁴ J. Paszenda, op. cit., s. 56.

⁵⁵ AAWO, AB, B 49, k. 26v.

⁵⁶ Ibidem, k. 4, 8.

⁵⁷ Ibidem, k. 4, 28v.

⁵⁸ Ibidem, k. 28; J. Paszenda, op. cit., ss. 62–63; J. Obląk, *Święta Lipka*, Olsztyn 1975, s. 22; A. Boetticher, op. cit., s. 126.

Dawid, Batszeba, Salomon, Roboam, Abiasz i Asa. Po stronie wschodniej, w kierunku bazyliki: Zorobabel, Eliakim, Sadok, Eliud, Mattan, Józef, Jakub, Eleazar, Achim, Azor, Abiud i Salatiel. Natomiast w pobliżu kaplicy po stronie północnej w stronę południa: Joram, Jozafat, Ozjasz, Joatam, Achaz, Ezechiasz, Manasses, Amos, Jozjasz i Jechoniasz⁵⁹.

W każdej wieżycze kaplicy są okna, których łącznie wstawiono 14, a na szczytach – kopuły, pokryte miedzią, z krzyżami, wykonanymi z żelaza, ale połączanymi. Wszystkie kaplice są też ubogacone pięknymi malowidłami. W pierwszej (frontowej) ukazano Trójcę Przenajświętszą, a koszty wykonania ornamentu opłacił kanclerz koronny Jan Szembek⁶⁰. W drugiej wymalowano postaci św. Andrzeja Apostoła i św. Jana Chrzciciela – dar biskupa warmińskiego Krzysztofa Andrzeja Jana Szembeka. Trzecia – nazwana kaplicą Trzech Króli – została ozdobiona dzięki ofiarności rodziny Dromlerów z Pieniężna, a w zasadzie Anny Drommlerowej, której syn Franciszek był jezuitą⁶¹. W czwartej zaś przedstawiono św. Wojciecha oraz biskupów św. Adolfa i św. Fryderyka. Fundatorem był Adolf i Fryderyk Saturgy, kupcy z Królewca⁶².

Posadzki kaplic w krążgankach zostały wykonane z kamienia, a w korytarzach z cegły. Brama wielka w krążganku i dwie boczne zostały zrobione w dużej części z żelaza, a drewniane futryny zabezpieczono obiciem z blachy miedzianej⁶³. W głównym wykuszu nad bramą prowadzącą na dziedziniec kościelny umieszczono relief z blachy miedzianej, pozłoczonej, który podtrzymuje dwóch aniołów, a napis został wzięty z pierwszego wersetu Ewangelii według św. Mateusza: „Rodowód Jezusa Chrystusa...” (Liber generationis Jesu Christi...) ⁶⁴. Nad reliefem po prawej stronie figura Najświętszej Maryi Panny, po lewej św. Archanioła Gabriela, w środku Dzieciątka Jezus z krzyżem, trzymany w rękach, a wokoło promienie z miedzi, połączone (podobnie jak sam krzyż)⁶⁵.

Część wyposażenia – jak się okazało – sprzedano. Tak się stało z dwiema połączanymi tablicami wotywnymi – jednej w formie serca, a drugiej – oka. Były one odnotowane w inwentarzu z 1783 roku. Uzyskano za nie 31 talarów⁶⁶.

W protokole zamieszczono też inwentarz wszystkich sprzętów i paramentów liturgicznych. Nie będziemy ich przytaczać, choć niewątpliwie należy przypomnieć, że wśród nich była słynna monstrancja w kształcie drzewa lipowego, wykonana

⁵⁹ AAWO, AB, B 49, k. 28–28v; ; A. Boetticher, op. cit., s. 126.

⁶⁰ Tamże, k. 28v; J. Paszenda, op. cit., s. 58; A. Boetticher, op. cit., s. 126.

⁶¹ AAWO, AB, B 49, k. 28v; J. Paszenda, op. cit., s. 58. Franciszek Drommler ur. się 21 XI 1697 r., syn Andrzeja i Anny. Po przyjęciu święceń pracował w szkolnictwie w Braniewie, Warszawie i Grodnie. Zm. 15 VIII 1736 r. w Pieniężnie. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 132. Por. A. Kolberg, op. cit., s. 125.

⁶² AAWO, AB, B 49, k. 28v; J. Paszenda, op. cit., s. 58; A. Kolberg, op. cit., s. 125.

⁶³ AAWO, AB, B 49, k. 28v; J. Paszenda, op. cit., s. 61.

⁶⁴ AAWO, AB, B 49, k. 28v; J. Paszenda, op. cit., ss. 61, 94.

⁶⁵ AAWO, AB, B 49, k. 28v.

⁶⁶ Ibidem, k. 7v.

w 1723 roku przez królewieckiego złotnika, Samuela Grewe⁶⁷. Była też druga monstrancja zdobiona diamentowymi i innymi drogimi kamieniami, podobnie kosztowny kielich z pateną i inne podobne. Z obrazów wymieniono ten cudowny Matki Boskiej w ołtarzu głównym, namalowany w 1640 roku przez flamandzkiego malarza Bartłomieja Pensa, a wstawiony w 1714 roku do ołtarza wykonanego przez Krzysztofa Preucka. Piękne suknie ze srebra są też dziełem Samuela Grewe z Królewca (twórcy monstrancji). Wymieniono także figury Matki Bożej, lampy, ornaty i inne paramenty liturgiczne⁶⁸. Wreszcie odnotowano organy i inne instrumenty: skrzypce, klarnety, fagoty, puzony, flety, różki angielskie czy fortepian⁶⁹.

Liturgia

Odnośnie do Liturgii w protokole zanotowano, że główne święto jest obchodzone w dniu Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i gromadzą się na nie wielkie tłumy. Z tej okazji odprawiano także pierwsze i drugie nieszpory. Kościołowi zostały przyznane odpusty, potwierdzone stosownymi dokumentami. W niedzielę i święta pierwszą Mszę św. z kazaniem w języku polskim sprawowano o godz. 6.00, a drugą – z kazaniem w języku niemieckim – o godz. 8.00, a po niej było jeszcze drugie kazanie po polsku. Kolejną Mszę św. (trzecią) odprawiano zapewne zaraz po drugiej w jednym ciągu lub z małymi przerwami. W protokole nie podano godziny. Jednak w okresach dużego napływu wiernych pierwsza Msza św. odbywała się już o 4.00, druga o 5.00, trzecia o 6.00 itd. Liczbę wiernych, zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej, w samej Świętej Lipce, jak i w najbliższej okolicy w Prusach, szacowano na 1091 osób. Potwierdzono także, że wszyscy wypełniali ten obowiązek. W pobliżu mieszkało również 70 protestantów⁷⁰. Nie było chrzcielnic, a sakramentu chrztu udzielano przy ołtarzu św. Franciszka Ksawerego.

W każdym ołtarzu były relikwie. Warto wspomnieć, że w głównym w srebrnej szkatułce umieszczono relikwie św. Franciszka Ksawerego i w drewnianej – św. Liberaty. W pozostałych odnotowano relikwie świętych: Symforiana, Andrzeja Apostoła, Hieronima, Idziego, Apolonii, Piusa Papieża, Bazylego, Jakuba, Felicjusza, Jacka, Wawrzyńca, Bonusa, Urszuli, Stanisława, Benedykty, Werekundy. Ich autentyczność została potwierdzona przez biskupa Krzysztofa Andrzeja Jana Szembeka 8 kwietnia 1732 roku. W pacyfikale były również relikwie Świętego Krzyża⁷¹.

⁶⁷ O tej monstrancji zob. A. Kolberg, op. cit., s. 117; A. Boetticher, op. cit., s. 124.

⁶⁸ AAWO, AB, B 49, k. 11–14.

⁶⁹ Ibidem, k. 17–17v.

⁷⁰ Ibidem, k. 4v.

⁷¹ Ibidem, k. 3.

W protokole odnotowano też miejscowości w Prusach, do których w ramach działalności misyjnej dwa razy w roku: w okresie wielkanocnym i około wspomnienia św. Michała, udawali się duszpasterze ze Świętej Lipki. Były to: Ryn (do 250 wiernych), Giżycko (220), Węgorzewo (130), Srokowo (120), Barciany (60), Gierdawy (80), Mrągowo (20), Mikołajki (40), Pisz (60), Ełk (115), Olecko (224), Gąbin (260), Gołdap (208), Orzysz (106), Kętrzyn (100) oraz w Świętej Lipce i poblizu (304)⁷².

Chorych, nawet w odległości do 7 mil, zaopatrywano sakramentami świętymi⁷³. Pogrzbów było bardzo mało i zaznaczono, że ponieważ często grzebani byli bardzo biedni, liturgia odbywała się bez opłat⁷⁴.

Uposażenie

W przywileju nadanym dla Świętej Lipki z 15 lipca 1491 roku przez wielkiego mistrza Jana Tieffena dla Jana Langerbeina zapisano 3 łany ziemi i karczmę przy kaplicy⁷⁵. Jednak gdy Otton von Gröben (starosta Szaków k. Królewca) sprzedawał miejscowość Stefanowi Sadorskiemu, geometra warmiński Eustachy Kretzmer wymierzył 9 maja 1612 roku 4 łany i 21 mórg. Oznacza to, Święta Lipka była już większa terytorialnie⁷⁶. W analizowanym poszycie jest też kopia kontraktu z 28 lutego 1617 roku, zawartego między von Gröbenem a Stefanem Sadorskim, potwierdzającego kupno placu o powierzchni około 3 mórg, gdzie stała kaplica⁷⁷. Zachował się również odpis drugiego kontraktu kupna 4 łanów, zawartego 12 kwietnia 1619 roku między tymi osobami. Chodziło o ziemię obok lasu przy Świętej Lipce. Za każdy łan Sadorski zapłacił po 300 florenów, przy czym uwzględniono także karczmę⁷⁸. Wreszcie 20 grudnia 1636 roku biskup warmiński Mikołaj Szyszkowski zatwierdził fundację Sadorskiego i przekazał nadzór nad nią Warmińskiej Kapituły Katedralnej, a ponadto zapisał 30 łanów ziemi w miejscowości Księżno i 15,5 łanu z karczmą w Wągstach koło Jezioran, natomiast bezpośrednio ojcom jezuitom 7000 grzywien oraz młyn w Sułowie i dwa inne młyny w Bisztynku. Za te pieniądze zakonnicy mieli dbać o duszpasterstwo. Świadcami tego zapisu byli ks. Łukasz Górnicki⁷⁹

⁷² Ibidem, k. 4–4v, 32; A. Kolberg, op. cit., s. 510.

⁷³ AAWO, AB, B 49, k. 4v.

⁷⁴ Ibidem, k. 5.

⁷⁵ Do protokołu dołączono odpis tego przywileju. – AAWO, AB, B 49, k. 34–34v.

⁷⁶ AAWO, AB, B 49, k. 28v–29; J. Paszenda, op. cit., s. 74.

⁷⁷ AAWO, AB, B 49, k. 34v–35; A. Kolberg, op. cit., s. 71 (ale Kolberg nie uwzględnił źródła, które analizujemy).

⁷⁸ AAWO, AB, B 49, k. 35–35v; A. Kolberg, op. cit., ss. 73–74.

⁷⁹ AAWO, AB, B 49, k. 36v; A. Kopiczko, op. cit., s. 95.

(tu odnotowany jako kanonik wileński) i ks. Michał Schambogen⁸⁰, a także Otton Althoff (notariusz) oraz Krzysztof Hozjusz z Rubna i Jan Kaszczada⁸¹.

W protokole zamieszczono również dokument z 7 października 1636 roku, w którym elektor brandenburski i książę pruski Jerzy Wilhelm informował, że Stefan Sadorski i towarzyszący mu ks. Jakub Wierzbęta Doruchowski⁸² (w tym czasie archidiacon warszawski) uzyskali potwierdzenie zapisania Świętej Lipki Warmińskiej Kapitulie Katedralnej⁸³. Natomiast 18 maja 1637 roku wystawiono dokument przejęcia na własność kościoła i ziemi w Świętej Lipce od Sadorskiego przez Kapitułę. Ten fakt miał miejsce w Kętrzynie, a świadkiem był notariusz Erazm Kraus w zastępstwie Meinharda von Legendorfa. Kapitułę reprezentował ks. kanonik Przeclaw Szemborowski. Był też obecny notariusz Szymon Hagenau⁸⁴.

Ostatni, zamieszczony odpis dokumentu, to potwierdzenie z 18 sierpnia 1639 roku przekazania przez Warmińską Kapitułę Katedralną jezuitom całej posesji, czyli kaplicy, wszystkich budynków i ziemi w Świętej Lipce. O ważności tej decyzji świadczy fakt, że w nagłówku zostali odnotowani wszyscy kanonicy: prepozyt Wojciech Rudnicki, dziekan Łukasz Górnicki, kustosz Waclaw Kobierzycy, kantor Michał Schambogen oraz Michał Działyński (biskup pomocniczy), Jan Vastovius, Maciej Montanus, Euchardus Zornhausen, Eustachy Placyd Nenchen, Jerzy Marquart, Grzegorz Borasta, Walenty German i Przeclaw Szemborowski. Stwierdzono w nim, że Stefan Sadorski pragnie przeznaczyć kaplicę i ziemię w Świętej Lipce na rozwój czci Boga i Zbawiciela Naszego, a także Najświętszej Maryi Panny. W tym celu zapisał Warmińskiej Kapitulie Katedralnej kaplicę i przy niej ziemię w Świętej Lipce na terenie Prus Książęcych. Ponieważ wcześniej nie posiadała ona uposażenia, dlatego Kapituła dysponując darowizną Stefana Sadorskiego, na mocy decyzji regentów królewieckich z 7 października 1636 roku i zapisu dokonanego na zamku w Jezioranach 18 grudnia tego roku (potwierdzonego przez biskupa Mikołaja Szyszkowskiego dwa dni później), otrzymała w posiadanie ziemię w Świętej Lipce oraz wsie Książno i Wągsty. Z tej posesji Kapituła przekazała jezuitom około 5 łanów ziemi z polami, pastwiskami, lasami, barciami, jeziorami, budynkami i karczmą w Świętej Lipce wraz z wszelkimi uprawnieniami, w wieczyste posiadanie i użytkowanie, zachowując jednak dla siebie własność bezpośrednią. Jezuitów zaś zobowiązano do utrzymania budynków, a także ich napraw czy odbudowy, gdyby zaszła taka potrzeba⁸⁵.

To był ostatni dokument, włączony do omawianego poszytu. Kończył on proces odzyskania Świętej Lipki, jak również przekazania jej jezuitom. Potem podjęto

⁸⁰ A. Kopiczko, op. cit., s. 281.

⁸¹ Kopia dokumentu w AAWO, AB, B 49, k. 35v–36; A. Kolberg, op. cit., s. 85.

⁸² A. Kopiczko, op. cit., s. 56.

⁸³ AAWO, AB, B 49, k. 37–37v; A. Kolberg, op. cit., s. 86.

⁸⁴ A. Szorc, *Stefan Sadorski (1581–1640)*, ss. 94–95.

⁸⁵ AAWO, AB, B 49, k. 38v; A. Szorc, op. cit., ss. 97–98; A. Kolberg, op. cit., s. 90.

jeszcze starania o zatwierdzenie tych decyzji przez Kurię Rzymską, co nie stanowiło większego problemu. Stosowny akt został wystawiony 13 września 1640 roku. To normowało sytuację do początku XVIII wieku. W 1704 roku znów wybuchł spór z powodu rodziny von Gröbenów i wówczas król Prus Fryderyk I ustanowił komisarzy, którzy w 1708 roku ograniczyli powierzchnię ziemi świętolipskiej do 3 łanów. Kościół warmiński zaprotestował przeciwko temu, ale – jak się okazało – bezskutecznie. Zabrony został także las. Ponieważ granice osady nie zostały wyraźnie oznaczone, przyjmuje się, że stanowiły je dwa jeziora: na północy Wirbel, a na południu częściowo Dejnowo. Od jednego do drugiego płynie rzeczka, która dawniej stanowiła granicę od zachodu, ale została przekierowana w ten sposób, że doprowadzała wodę do stawu, w którym były hodowane ryby⁸⁶.

Obok ogrodzenia cmentarza przykościelnego od strony zachodniej, północnej i wschodniej był usytuowany ogród z kwiatami i drzewami owocowymi, a od strony południowej – warzywny z drzewami owocowymi, który ciągnął się aż do jeziora Dejnowo. Ponadto w pobliżu budynków znajdowały się jeszcze cztery inne ogrody z warzywami, owocami i ziołami dla kuchni, z których korzystało dwóch osadników. Do zasiania pola używano tylko 32 korcy ziarna, a pozostałe leżało odłogiem. Z łąk zbierano 3 wozy siana⁸⁷.

Pierwotne uposażenie kościoła pochodziło z dotacji Stefana Sadorskiego⁸⁸. Inną darowizną był jeszcze młyn na prawie chełmińskim w Sułowie⁸⁹, który jezuita wykorzystywali aż do zajęcia Warmii przez Prusy. Dzięki temu młynowi pozyskiwali także zboże z Bartołt Wielkich⁹⁰.

Kościół świętolipski miał też zapisy kapitałowe u konsyliarza (radcy handlowego) Fryderyka Saturgusa w Królewcu w wysokości 666 talarów i 60 groszy. Jezuita ulokowali te pieniądze w 1761 roku na 5%, ale nie przynosiły już one takich dochodów. Nieco dalej podano, że 1 czerwca 1761 roku zostało u niego ulokowanych 2000 florenów na 5%. Jest to ta sama suma, ponieważ jeden talar równał się trzem florenom. U Rheindorffa w Reszlu – też na 5% – ulokowali 1000 talarów. W kasie prowincji w Morągu zainwestowali na 4% 350 talarów. U wdowy de Helden Gąsiorowskiej w Kociborzu miały być 133 talary i 30 groszy na 5%⁹¹, choć w innym miejscu podano, że wdowa z Brockhausen w okolicy Elbląga miała ulokowane 1000 florenów na 5%, ale ten kapitał przez pomyłkę trafił do Instytutu Szkolnego

⁸⁶ AAWO, AB, B 49, k. 29. Por. o tym sporze J. Paszenda, op. cit., s. 75. Ten spór pojawił się jednak kilka lat wcześniej, o czym pisze A. Kolberg, op. cit., ss. 441–444.

⁸⁷ AAWO, AB, B 49, k. 29. Pewne informacje na temat ogrodów podaje też J. Paszenda, op. cit., s. 73.

⁸⁸ AAWO, AB, B 49, k. 2v; A. Szorc, op. cit., s. 91.

⁸⁹ AAWO, AB, B 49, k. 2v. W tekście łacińskim wyraźnie napisano „in Kivitten”, co znaczy „w Kiwitach”. Najprawdopodobniej chodzi jednak o młyn w Sułowie. – A. Szorc, op. cit., ss. 91, 94.

⁹⁰ AAWO, AB, B 49, k. 2v.

⁹¹ Ibidem, k. 30.

i można go odzyskać; pozostał czynsz na 3 lata⁹². U Ferdynanda de Schau (Szkota, właściciela majątku w Karkajmach) w banku Comtoir w Elblągu na 4% zainwestowano 600 talarów, u Heykinga w majątku Kusitten k. Liepnicken (obecnie Obwód Kaliningradzki) na 4% – 1540 talarów, czyli łącznie 4290 talarów⁹³.

Hrabia Stanisławski⁹⁴ na mocy swego testamentu zapisał kościołowi w Świętej Lipce 3000 florenów na dobrach w Mołdytach, gdzie Kurowski miał płacić od nich czynsz w wysokości 5%⁹⁵.

Panna Schröter zapisała Świętej Lipce 1000 florenów na konserwację kościoła, które przez superiora jezuitę Franciszka Rymkiewicza zostały przyjęte do wspólnej kasy i dotychczas nie ulokowane na czynsz; z tego pozostawało 900 florenów⁹⁶, które jezuita Teodor Franciszek Aucepius przeznaczył na malowanie korytarzy⁹⁷.

Dokonując podsumowań ustalono, że dochód ogólny kościoła w Świętej Lipce, pochodzący z ofiar, skarbon, darów, legatów i wosku, w 1781 roku wyniósł 4047 florenów i 6 groszy, a w roku następnym – 4671 florenów i 21 groszy. W 1783 roku doszedł legat Gąsiorowskich, a zatem można przyjąć, że dopiero wówczas został zatwierdzony. Ponadto od domów osadników rocznie wpływało 14 florenów oraz za część pola pozyskanego po wyrąbie lasu – 24 floreny. Czynsze z kapitału lokowanego u wspomnianego Kurowskiego i Konarskich we wsi Małdyty powinny wynosić 1500 florenów, ale – jak zaznaczono – od Konarskich w wysokości 232 floreny i 27 groszy zaginęły, dlatego pozostało tylko 1267 florenów i 3 grosze. Tak zatem przedstawiały się ogólne dochody i ich źródła w latach 1781 i 1782, a z pewnymi dodatkami także w 1783 roku Sumowały się one w kwocie łącznej (dwa lata i 10 miesięcy z 1783 r.) 15 357 florenów i 13 groszy, a po odliczeniu wydatków pozostawało w kasie 4887 florenów⁹⁸.

Czynsz, z którego utrzymywano kościół, wynosił w czasie wizytacji 333 talary i 30 groszy, a jeżeli tych środków brakowało, uzupełniano je z kolekty⁹⁹. Beneficja Gąsiorowskiego i Poschmanna przynosiły rocznie po 60 groszy, a Poleskiego – 1 talar i 30 groszy. W innym miejscu odnotowano, że fundacja Piotra Poleskiego miała

⁹² Ibidem, k. 9; A. Kolberg, op. cit., s. 501.

⁹³ AAWO, AB, B 49, k. 2v.

⁹⁴ Nie podano imienia, ale rodzina Stanisławskich była od początku związana z jezuitami.

⁹⁵ Molditten war adlig Gut und Vorwerk mit 7 Feuerstellen. Es gehörte zum Haupt-Amt Rössel. Eingepfarrt war Molditten im Kirchspiel Rössel. Der Besitzer war ein von Kurowski. – <http://wiki-de.genealogy.net/Molditten> [dostęp 04.03.2018].

⁹⁶ AAWO, AB, B 49, k. 9–9v. Franciszek Rymkiewicz, ur. 2 XII 1728 r. na Warmii, zm. 26 VII 1786 r. w Tylży. M.in. prefekt szkół w Braniewie i superior w Świętej Lipce w l. 1780–1783. Potem kaznodzieja w Tylży. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 590.

⁹⁷ AAWO, AB, B 49, k. 9v. Teodor Franciszek Aucepius, ur. 3 V 1691 r. w Tylży, zm. 8 VIII 1773 r. w Reszlu. Był m.in. nauczycielem w Braniewie i Reszlu, a także rektorem w Braniewie i superiorem w Świętej Lipce w l. 1748–1752. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 20.

⁹⁸ AAWO, AB, B 49, k. 9v–10.

⁹⁹ Ibidem, k. 2.

kapitał w wysokości 450 florenów ulokowanych na 5%. Z otrzymywanego czynszu wiceprepozyt otrzymywał za wigilie i Mszę św. śpiewaną 3 floreny, a za nadzór – 1 florena. Każdy kapłan za odprawienie Mszy św. i wigilię – 1 florena i 24 grosze, kościół za użycie sprzętu – 4 floreny, organista i muzycy – 1 florena. Natomiast beneficjum Poschmanna miało kapitał 333 talary i 30 groszy ulokowane na 5%. Z otrzymywanego czynszu wypłacano beneficjantowi za Mszę św. recytowaną raz w tygodniu – 14 florenów, prowizorowi – 60 groszy, a kościołowi za użycie sprzętu – też 60 groszy¹⁰⁰. Za pogrzeby i dzwonienie też w skali roku dochodziło jeszcze 45 groszy. Były również składki po kazaniu, zbierane po domach i do skarbon oraz z jałmużny¹⁰¹.

W innym miejscu zapisano, że dom misyjny w Świętej Lipce ma uposażenie w postaci 4 łanów i 21 morgów ziemi włącznie z lasem. Na tej powierzchni znajdował się sad owocowy i dwa ogrody warzywne. Inne ogrody uprawiali mieszkańcy wsi, za co opłacali według podanej taryfy. W sumie było ich 20 (podano nazwiska). Najwięcej płacił Bagiński – 4 talary i 10 groszy oraz 6 dni pracy, inne w większości po 3 talary i 10 groszy lub 4 talary. Wyróżniali się jeszcze Buchowski – płacił 10 talarów oraz Grabowski – 5 talarów. Łącznie w ten sposób pozyskiwano 79 talarów¹⁰². Przy okazji podano, że ziemia była piaszczysta, obsiewana przede wszystkim żytem¹⁰³.

Z fundacji *Runesiana* pochodziło 250 florenów na światło w lampach przed figurą Matki Bożej w soboty i wigilie, ulokowane na 5% w miejscowości Sapuny po śp. Antonim Lange, burmistrzu Olsztyna¹⁰⁴.

Dom misyjny miał też na swojej ziemi pastwiska oraz prawo do wolnego rybołówstwa w jeziorze Wyrbel¹⁰⁵.

W protokole potwierdzono, że po kasacie Zakonu Jezuitów zapisane 7000 talarów i młyn w Sułowie powinny przejść na Warmińską Kapitułę Katedralną. Pojawił się jednak problem z odzyskaniem tych majątków, co okazało się ostatecznie niemożliwe. Nieco inaczej przedstawiała się sprawa karczmy. Jej status polecono sprawdzić na podstawie hipoteki w urzędzie w Kętrzynie. Łatwiej było odnieść się do majątków zarejestrowanych jeszcze w 1783 roku, gdy sprawdzali je deputowani Warmińskiej Kapituły Katedralnej ks. Teodor Lutomski i ks. Franciszek Borowski (w protokole nie podano imion). Z innych źródeł wiemy, że ks. Lutomski był od 1768 roku kanonikiem warmińskim, ale równocześnie proboszczem w Orniecie¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Ibidem, k. 30.

¹⁰¹ Ibidem, k. 2v.

¹⁰² Ibidem, k. 4v–5.

¹⁰³ Ibidem, k. 5.

¹⁰⁴ Ibidem, k. 9.

¹⁰⁵ Ibidem, k. 5.

¹⁰⁶ Ibidem, k. 7; A. Kopiczko, op. cit., s. 204.

Ks. Borowski pracował w tym czasie jako proboszcz w Radostowie i był kanonikiem koadiutorem. Pełną prebendę kanoniczną otrzymał dopiero w 1799 roku¹⁰⁷

W innym miejscu tego protokołu dodano jeszcze dochody z innych źródeł. Z ofiar składanych do skarby, wosku, darów i zapisów wpływało do kasy 1100 talarów, od mieszkańców domów (osadników) za pobyt – 79 talarów, za część pola w lesie lub wypasy w czasie targów – 15 talarów i z pola – też rocznie – 16 korcy żyta i 18 korcy owsa¹⁰⁸.

Sprawy finansowe, wynikające z bieżącego funkcjonowania w roku 1797–1798, uznano za prowadzone poprawnie i nie zgłoszono żadnych uwag¹⁰⁹.

Budynki

W Świętej Lipce stał dom mieszkalny dla kapłanów, z trzema wejściami i 11 oknami na korytarzu, skierowanymi na wschód. Z korytarza były wejścia do izb, których okna kierowały się na zachód. Na parterze był refektarz z dwoma oknami, piecem, spiżarnią z jednym oknem i kratami żelaznymi. Wszystkie drzwi miały zamki zamykane na klucz. Na pierwszym piętrze, na które wchodziło się szerokimi schodami w środku budynku, układ był podobny jak na parterze. Też na korytarzu było 11 okien. Znajdowało się 7 mieszkań, w tym jeden pokój dla gości miał dwa okna i piec, drugi dla kaznodziei – też dwa okna i piec, natomiast w pozostałych było tylko po jednym oknie i piecu. Dwa pokoje były też na poddaszu: jeden skierowany na wschód, a drugi na zachód, każdy z dwoma oknami. Na poddaszu, które służyło do przechowywania zboża, po stronie wschodniej zamontowano cztery, a po zachodniej dwa okna. Dach pokryto dachówką. Pod całym domem były piwnice z ośmioma oknami po stronie zachodniej i pięcioma po wschodniej; wszystkie zabezpieczone kratami.

Dom dla młodzieży z bursy muzycznej został wzniesiony z muru pruskiego, był parterowy i miał dwa pomieszczenia z pięcioma oknami, dwójgiem drzwi zamykanych na klucz i też dwójgiem bez takiego zamknięcia. Dach też był pokryty dachówką.

Pomieszczenia dla służby, browar, zabudowania dla kowala i ślusarza wykonane z drewna i pokryte gontem. Było też lokum do pieczenia chleba z czterema oknami.

W czterech budynkach mieszkali osadnicy (*inquilini*). Pierwszy stał po stronie wschodniej, był zbudowany z drewna, pokryty dachówką, z czterema izbami¹¹⁰.

¹⁰⁷ AAWO, AB, B 49, k. 7; A. Kopiczko, op. cit., s. 33.

¹⁰⁸ AAWO, AB, B 49, k. 30v.

¹⁰⁹ Ibidem, k. 7.

¹¹⁰ AAWO, AB, B 49, k. 29v. Z artykułu Antona Kolberga wynika, że domy wybudowano za czasów prepozyta w Świętej Lipce ks. Krämera. A. Kolberg, op. cit., s. 516; A. Boetticher, op. cit., s. 127

Drugi w połowie był drewniany, a w połowie murowany z dwoma murowanymi kominami, dwiema izbami i trzema komórkami. Trzeci natomiast był znów cały z drewna i też pokryty dachówką, miał komin, dwa piece, dwie izby i dwie komórki. Był jeszcze czwarty, ale nie podano, z jakiego materiału zbudowany, pokryty dachówką, miał komin, cztery izby i tyleż komórek¹¹¹

Wymieniono również szpital, wzniesiony z muru pruskiego, pokryty dachówką z dwoma kominami, czterema piecami, ośmioma izbami i dwunastoma oknami. Pozostawał ciągle jeszcze stary szpital, ale zrobiono z niego mieszkanie dla osadników. Był pokryty gontem.

Z budynków gospodarczych wymieniono stajnię dla koni w pobliżu domu mieszkalnego dla kapłanów. Została wzniesiona z muru pruskiego, pokryta dachówką. Miała dwa wejścia, były składnica uprzęży i komórka na paszę. Zbudowano też stajnię dla koni gości i chlewnię do karmienia tuczników; była z drewna i z drewna był także dach. Obok znajdowała się wozownia z szerokim wjazdem, z muru pruskiego, z drewnianym dachem. Przylegało do niej pomieszczenie dla drobiu.

Obok pierwszego mieszkania dla osadników (w kierunku jeziora Wirbel) stała drewniana stodoła z dachem pokrytym strzechą, podobnie jak na wozy, usytuowana między stajnią i stodołą oraz chlew dla trzody. Te wszystkie budynki były ogrodzone drewnianym płotem.

W części protokołu, poświęconej budynkom, dodano także informacje odnośnie do koniecznych remontów. Okazuje się, że naprawy wymagał dach kościoła, ponieważ do wewnątrz dostawały się deszcze i śnieg, które mogły szkodzić malowidłom na suficie¹¹². Konserwacji wymagała też kaplica Trójcy Przenajświętszej, dach na kaplicy św. Wojciecha i na domu dla kapłanów i – wreszcie – także mieszkania osadników¹¹³.

Zarząd – duszpasterze

Po odejściu jezuitów w 1780 roku bezpośredni nadzór nad miejscem pielgrzymkowym znów przypadł Warmińskiej Kapitułce Katedralnej. Wybierała ona spośród siebie kanonika, którego ustanawiała prepozytem w Świętej Lipce. Do jego obowiązków należał nadzór nad porządkiem, administracją i duszpasterstwem. Rezydował przy katedrze fromborskiej i do Świętej Lipki przybywał tylko kilka razy w roku. Nie otrzymywał za to żadnego wynagrodzenia. Natomiast fundator

¹¹¹ AAWO, AB, B 49, k. 29v.

¹¹² Ibidem, k. 30; A. Boetticher, op. cit., s. 127.

¹¹³ AAWO, AB, B 49, k. 30v.

Stefan Sadorski zapisał Kapitulę – w zamian za opiekę nad miejscem – wsie Księżno (30 łanów) i 15,5 łanu ziemi z wójtostwem i karczmą we wsi Wągsty w komornictwie jeziorańskim¹¹⁴.

Jak zanotowano, głównym duszpasterzem był wiceprepozyt ks. Jakub Krämer, ur. 22 lipca 1766 roku na Warmii. Znał języki: polski, niemiecki i łacinę. W Świętej Lipce pracował od 1798 roku. W protokole został określony jako „świeżo mianowany”. Świecenia kapłańskie otrzymał 22 lipca 1789 roku z rąk biskupa pomocniczego warmińskiego Karola de Zehmena. Wcześniej był wikariuszem w Wozławkach i Bisztynku. Do jego obowiązków należało administrowanie sprawami gospodarczymi, organizowanie duszpasterstwa i raz w roku przedkładanie sprawozdania Kapitulę. Otrzymywał wynagrodzenie w wysokości 66 talarów i 60 groszy, a ponadto dodatki z beneficjów: Gąsiorowskiego, Poleskiego i Poschmanna. Miał prawo rozgrzeszania w przypadkach zastrzeżonych ordynariuszowi i mógł przyjmować do pracy innych kapłanów¹¹⁵. Przed ks. Krämerem wiceprepozytem był ks. Joachim Opękowski¹¹⁶. Dodano, że pełniący ten urząd otrzymywał 200 florenów za nadzór nad gospodarstwem¹¹⁷.

Kaznodzieją niemieckim był ks. Jakub Bähr. Do Świętej Lipki przybył w 1794 roku¹¹⁸. Jako tzw. drugi duszpasterz pracował ks. Piotr Krasowski (Kwasowski). Też znał języki: polski, niemiecki i łaciński. Podano ogólnie, że urodził się w 1766 roku, a święcenia kapłańskie przyjął w 1794 roku z rąk biskupa pomocniczego żmudzkiego Antonina Malinowskiego. Był wikariuszem we Wrzesinie. W 1796 roku został przeniesiony do Świętej Lipki. Głosił tu zazwyczaj polskie kazania. Udawał się też do chorych mieszkających w Prusach oraz dwa razy w roku z innym kapłanem w celu prowadzenia misji w diasporze¹¹⁹.

W czasie wizytacji obecnych było jeszcze dwóch innych duchownych, których wymieniono z imienia i nazwiska: ks. Jakub Weinert i ks. Piotr Koch. Pierwszy był początkowo jezuitą, ale po kasacie zakonu pozostał w Świętej Lipce jako kapłan diecezjalny. Pracował w tym miejscu od 1783 roku¹²⁰. Drugi natomiast (ks. Koch)

¹¹⁴ Ibidem, k. 2, 4v, 25. Por. A. Szorc, op. cit., ss. 88, 90, 92

¹¹⁵ AAWO, AB, B 49, k. 5v; A. Kopiczko, op. cit., s. 166.

¹¹⁶ AAWO, AB, B 49, k. 31; Joachim Opękowski, ur. 2 IX 1762 r. w diec. warmińskiej, święcenia kapłańskie otrzymał w 1786 r. Najpierw był wikariuszem w Świętej Lipce, a od 1790 r. – prepozytem. Zm. 27 VII 1798 r. – AAWO, Księga zmarłych w Świętej Lipce (E 239); A. Kopiczko, op. cit., s. 236; A. Kolberg, op. cit., s. 507.

¹¹⁷ AAWO, AB, B 49, k. 31.

¹¹⁸ Tamże; Jakub Bähr, ur. w 1766 r. w Unikowie, w 1793 r. przyjął święcenia kapłańskie z rąk bpa pomocniczego żmudzkiego Antonina Malinowskiego. Od 1794 r. przez sześć lat był kaznodzieją niemieckim w Świętej Lipce, potem kapłanem wojskowym i od 1808 – proboszcz w Wapniku. Zm. 27 VII 1839 r. w Świętej Lipce. – AAWO, Księgi zmarłych ze Świętej Lipki (E 240), k. 52v (tu zapisano nazwisko Behr); A. Kopiczko, op. cit., s. 13; A. Kolberg, op. cit., s. 507.

¹¹⁹ AAWO, AB, B 49, k. 6. W 1799 r. opuścił diecezję warmińską. – A. Kopiczko, op. cit., s. 181; A. Kolberg, op. cit., s. 507.

¹²⁰ Jakub Weinert ur. się w 1738 r. w Dobrym Mieście, święcenia kapłańskie przyjął w 1768 r. w zakonie z rąk biskupa Ignacego Krasickiego, zm. w 1813 r. w Świętej Lipce. W protokole powizytacyjnym odnotowano, że od roku chorował na melancholię i stąd pracował w duszpasterstwie niesystematycznie. Nie miał pensji, a jedynie

był już człowiekiem schorowanym i jako taki został wydelegowany do pomocy (jako *aggregat*) w Świętej Lipce. Miał jednak obowiązki duszpasterskie i wyjeżdżał z posługą do Prus. Nie miał pensji, a utrzymywał się z beneficjum Gąsiorowskich, w ramach którego za odprawiane Msze św. otrzymywał rocznie 17 talarów i z beneficjum Poleskiego – 54 grosze¹²¹.

Dziesięcin dom misyjny nie miał, a nawet odwrotnie – musiał takie płacić pastorowi luterańskiemu z Bezlówek (oddalonych o 4 km) 1 talara i 56 groszy. Nie odbywano też kolędy, z której inni duchowni mieli dodatkowe środki finansowe¹²².

Współpracownicy świeccy

W protokole napisano, że nie było przy kościele prowizorów (witrykusów), ponieważ wśród mieszkańców panowała bieda i określono ich jako „niesubordynowanych”. Stąd wiceprezyt opróżniał skarbony w obecności dwóch kapłanów i przechowywał pieniądze u siebie, a rachunki spisywał i przedkładał corocznie do kontroli Warmińskiej Kapitule Katedralnej¹²³.

Na terenie parafii była akuszerka, katoliczka, przygotowana do udzielenia – w razie potrzeby – sakramentu chrztu św.¹²⁴ Zatrudniano również dwóch służących, z których jeden wykonywał prace ślusarskie. Ten otrzymywał rocznie 52, a drugi – 48 florenów. Palacza i kalkanta w jednej osobie wynagradzano 34 florenami. Kucharka otrzymywała 36, a dwie służące po 24 floreny. Wymienione osoby miały także darmowe wyżywienie. Pasterz krów i świń pobierał wynagrodzenie w wysokości 7, a leśnik – 6 florenów rocznie¹²⁵.

Nie było nauczyciela, ale dzieci nauczali pracujący duchowni. Sześciu chłopców, mieszkających w bursie, uczył organista Michał Schlegel, a trzy dziewczynki – Katarzyna Obodzińska¹²⁶. Schlegel pochodził z Bisztyńka, znał języki niemiecki i polski, był kawalerem. Pracował w kościele od 1784 roku. Wynagrodzenie wypłacał mu dom misyjny i dodatkowo otrzymywał 10 talarów. Odnotowany został także prefekt muzyki Antoni Tomaszewski, urodzony w 1760 roku w Świętej Lipce, który znał języki polski oraz niemiecki i też był kawalerem. Od 1778 roku pełnił funkcję muzyka w domu misyjnym, gdzie też miał zapewnione utrzymanie i pensję

14 talarów z beneficjum Poschmana i 54 gr z beneficjum Poleskiego. – AAWO, AB, B 49, k. 3, 6; A. Kopiczko, op. cit., s. 344; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 727; A. Kolberg, op. cit., s. 508.

¹²¹ AAWO, AB, B 49, k. 3, 6, 31v; A. Kopiczko, op. cit., s. 155. W protokole odnotowano, że ks. Koch ur. w 1752 r. na Warmii, znał języki polski, niemiecki i łaciński, do Świętej Lipki przeniesiony w 1794 r.

¹²² AAWO, AB, B 49, k. 5; A. Kolberg, op. cit., s. 443.

¹²³ AAWO, AB, B 49, k. 3.

¹²⁴ Ibidem, k. 6.

¹²⁵ Ibidem, k. 32.

¹²⁶ Ibidem, k. 6v; A. Kolberg, op. cit., s. 136.

20 talarów. Jako zakrystianin „od niedawna” pracował Wawrzyniec Sahowski, niezony, miał 28 lat i pensję w wysokości 10 talarów¹²⁷.

Szpital

W Świętej Lipce był szpital, zbudowany „niedawno” (w 1791 roku) z muru pruskiego i pokryty gontem, któremu kupiec olsztyński Piotr Poleski zapisał kapitał w wysokości 2000 talarów (6000 florenów), ulokowanych na 4% u Heykinga na dobrach w Kusitten (k. Liepnicken), za co miał przyjmować dwóch biednych staruszków lub dwie kobiety z Olsztyna¹²⁸. W czasie sporządzania protokołu (1798 roku) było tam 8 kobiet (bez mężczyzn), z których każda otrzymywała miesięcznie 50 groszy. Ich obowiązkiem było służenie i sprzątanie w razie potrzeby kościoła, a w swojej kaplicy miały odmawiać modlitwy. Szpital nie posiadał ani pola, ani ogrodu. Za naprawy był odpowiedzialny dom misyjny. Administracją zajmował się wiceprepozyt. Do jego kompetencji należało też przyjmowanie pensjonariuszy, a przed Warmińską Kapitułą Katedralną musiał składać coroczne sprawozdania¹²⁹.

W czasie wizytacji szpitala sprawdzono liczbę szpitalników, ich obowiązki, dochody, obyczaj, stan budynków, ogrodów i cmentarza ubogich¹³⁰.

Szkoła muzyczna

Na temat szkoły muzycznej nie podano w protokole zbyt dużo informacji, ale ten temat został już dobrze opracowany¹³¹. Seniosem szkoły muzycznej w czasie wizytacji był Antoni Tomaszewski, grający prawie na wszystkich instrumentach. Oprócz wiktów miał 60 florenów pensji. Natomiast organistą był Michał Schlegel¹³², który też miał zapewnić wyżywienie i pensję w wysokości 30 florenów. Pochodził z Bisztynka i w 1789 roku liczył 20 lat¹³³. Z innego źródła dowiadujemy się, że Tomaszewski został przyjęty do Świętej Lipki w 1781 roku. W 1789 roku miał 29 lat, a pochodził ze Świętej Lipki¹³⁴.

¹²⁷ AAWO, AB, B 49, k. 6v.

¹²⁸ Ibidem, k. 6v, 32; A. Kolberg, op. cit., s. 516.

¹²⁹ AAWO, AB, B 49, k. 6v, 8v, 32v.

¹³⁰ Ibidem, k. 7v.

¹³¹ J. Obłąk, *Szkoła muzyczna w Świętej Lipce*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1960, nr 3, ss. 351–371; M. Otap, *Szkoła muzyczna w Świętej Lipce 1722–1909. Studium muzykologiczne*, Lublin 1981 (mps pracy magisterskiej).

¹³² A. Kolberg, op. cit., s. 136.

¹³³ AAWO, AB, B 49, k. 31v; J. Paszenda, op. cit., s. 72; J. Obłąk, op. cit., s. 357.

¹³⁴ J. Paszenda, *Święta Lipka*, s. 72; J. Obłąk, *Szkoła muzyczna w Świętej Lipce*, s. 357. Niestety, nie udało się odnaleźć tej osoby w księgach chrztu ze Świętej Lipki.

Uczniami w bursie byli: Jagielki, Rohn, Harwart i inni. Grali oni na różnych instrumentach i śpiewali. Otrzymywali wikt i ubranie, co kosztowało rocznie około 160 florenów¹³⁵.

Przy bursie znajdowała się studnia, przykryta dachem z miedzi, a na jej wierzchu była figura Matki Boskiej na lipie. Do niej były umocowane dwa wiadra miedziane do wydobywania wody¹³⁶.

W domu kapłanów była biblioteka, ale zapewne skromna, ponieważ zapisano, że „nie byłoby dla niej szkoda, gdyby więcej książek miała”¹³⁷.

Podsumowanie

Protokół powizytacyjny z 1798 roku jest bardzo obszerny i zawiera dużo nowych informacji do dziejów sanktuarium w Świętej Lipce. Dotyczą one budowy kościoła oraz jego architektury i wystroju wnętrza. Znajdowało się w nim 9 ołtarzy, ambona, organy, 12 konfesjonaliów. W archiwum parafialnym przechowywano księgi metrykalne - chrztów i małżeństw od 1776 roku oraz zmarłych od 1755 roku. Pochówki odbywały się w kryptach świątyni oraz na cmentarzu przykościelnym. Bardzo szczegółowo zaprezentowano paramenty liturgiczne oraz opisano nabożeństwa oraz używanie języka polskiego i niemieckiego. Liczbę wiernych, zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej, oszacowano na 1091 osób. W pobliżu mieszkało też 70 protestantów. Dużo zapisów dotyczy uposażenia świątyni, beneficjów oraz duszpasterzy, którymi byli jezuiti. Dowiadujemy się o istniejącym tam szpitalu i szkole muzycznej (wymieniono kilku uczniów, mieszkających w bursie). Wiele szczegółowych informacji, zawartych w tym źródle, nie było jeszcze prezentowanych w literaturze. Niezwykle cennym dodatkiem są też odpisane dokumenty fundacyjne sanktuarium, których oryginały zaginęły.

Andrzej Kopiczko, *Der Wallfahrtsort in Heiligelinde im Lichte des Visitationsprotokolls von 1798*

Zusammenfassung

Das Archiv der Erzdiözese Ermland verfügt über zahlreiche Quellen für die Geschichte des Wallfahrtsortes Heiligelinde. Viele von ihnen wurden bereits in veröffentlichten Artikeln und Monographien verwendet. Es stellt sich jedoch heraus, dass einige von ihnen weggelassen wurden, obwohl sie wertvolle Informationen über die Ausstattung des Heiligtums, die Seelsorgetätigkeit und das soziale Leben enthalten. Ein solches Beispiel stellt das in diesem Artikel behandelte Manuskript des Visitationsprotokolls vom 10. Oktober 1798 dar. Es enthält eine kurze Geschichte des Wallfahrtsortes und der ersten Kapelle sowie eine Beschreibung des Aufbaus der heutigen

¹³⁵ AAWO, AB, B 49, k. 31v.

¹³⁶ Tamże, k. 30v.

¹³⁷ Tamże, k. 7v.

Kirche und ihrer Ausstattung, Informationen über die gehaltene Liturgie, Gehälter, sonstige Gebäude, Seelsorger und kirchliche Mitarbeiter und nicht zuletzt über das Krankenhaus und die Musikschule. Eine äußerst wertvolle Ergänzung stellen auch die Abschriften der Gründungsdokumente dar, deren Originale leider verloren gegangen sind.

Übersetzt von *Andrzej Kopiczko*

Andrzej Kopiczko, Sanctuary in Święta Lipka in the light of the post-visitation report from 1798

Summary

In the archives of the Archdiocese of Warmia there are numerous sources for the history of the sanctuary in Święta Lipka. Many of them have already been used in published articles and monographs. It turns out, however, that some of them have been omitted, although they contain valuable information about the temple's equipment, pastoral work and social life. An example of this is the manuscript of the post-visitation protocol from October 10, 1798, used in this paper. It contains a brief history of the place and the first chapel, a description of the current church construction and its equipment, information about liturgy, salaries, other buildings, priests and church employees, a hospital and a music school. Also, written foundation documents of the sanctuary the originals of which have been lost are an extremely valuable addition.

Translated by *Andrzej Kopiczko*

Ks. prof. dr hab. Andrzej Kopiczko
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
andrzejkopiczko@wp.pl

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WŁADYSŁAWA KRZYŻAKA
JANA WJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Źródła archiwalne:

Archiwum Archidiecezji Warmińskiej, Archiwum Biskupie, B 49.

Opracowania:

Boetticher Adolf

1898 *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*, H. 2: Natangen, Königsberg.

Brzozecki Sławomir

2014 *Zienkowicz Tomasz Ignacy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin, kol. 1401–1402.

2014 *Żmudzka diecezja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, Lublin, kol. 1595.

Clagius Thomas

1659 *Linda Mariana sive de B. Virginæ Lindensi libri V*, Coloniae.

Encyklopedia wiedzy o jezuitach

1996 *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień, Kraków.

Kolberg Anton

1866 *Geschichte der Heiligelinde*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, Bd. 3, ss. 28–138, 435–520.

Kopiczko Andrzej

2000 *Duchowieństwo katolickie diecezji warmińskiej w latach 1525–1821*, cz. 2, Olsztyn.

2002 *Porta Domini. Kościoły jubileuszowe i sanktuaria Świętego Krzyża w archidiecezji warmińskiej*, Olsztyn.

Obląk Jan

1960 *Szkoła muzyczna w Świętej Lipce*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 3, ss. 351–371.

Oracki Tadeusz

1988 *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i ziemi malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, cz. 2: L–Ż, Olsztyn.

Otap Marian

1981 *Szkoła muzyczna w Świętej Lipce 1722–1909*. Studium muzykologiczne, Lublin (mps pracy magisterskiej).

Paszenda Jerzy

1996 *Święta Lipka*, Olsztyn.

2008 *Święta Lipka*, Kraków.

Poklewski Józef

1974 *Święta Lipka. Polska fundacja barokowa na terenie Prus Książęcych*, Warszawa-Poznań.

Reifferscheid Gerhard

1982 *Heiligelinde. Schönste Barockkirche Ostpreussens*, Münster.

Szorc Alojzy

1996 *Stefan Sadorski (1581–1640). Fundator Świętej Lipki*, Olsztyn.

Strony internetowe:

https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Franciszek_Regis [dostęp 04.03.2018].

<http://wiki-de.genealogy.net/Molditten> [dostęp 04.03.2018].

INSTYTUT BÓLNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO